

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՐԵԱԿԱՆ
ՀՈԼՈՔՈՍՏԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Հայոց ցեղասպանությունը և Հոլոքոստը զանգվածային սպանության մյուս դեպքերից տարբերվում են նախ և առաջ նրանով, որ երկուսին նախորդած ժամանակահատվածներում էլ արդեն ձևավորվել էր հայերի և հրեաների խոցելի վիճակը: Ըստ Վահագն Դադրյանի, ցեղասպանությունը ենթադրում է երկարատև կոնֆլիկտ պոտենցիալ զոհի և պոտենցիալ դահիճի միջև: Ընդ որում, այդ կոնֆլիկտը ձգձգվում է և ենթակա չէ լուծման խաղաղ ճանապարհով, ուստի՝ ծանրացած է իր պատմության բեռով:¹

Հայոց և հրեական ցեղասպանությունների նախապատմությունը, անկասկած, լի է եղել հայերի և հրեաների նկատմամբ իրականացված կոտորածների, բռնի կրոնափոխության, արտաքսման և իրավագրկության դրվագներով: Սա առաջին հերթին հետևանք էր հպատակության, որն այս ժողովուրդներն ընդունել էին որպես իրենց կյանքի շարունակման երաշխիք: Ենթարկվելով իշխող հասարակության թելադրած կանոններին՝ այս ժողովուրդները դարերի ընթացքում հայտնվել էին իրավագուրկ վիճակում կամ, ինչպես բնորոշել է ամերիկացի հետազոտող Հելեն Ֆեյներ, հայերը և հրեաները ցեղասպանությունից դեռ շատ առաջ իրենց իշխող խմբերի կողմից դուրս էին մղվել այսպես կոչված «պարտավորությունների ոլորտից» (universe of obligation). այսինքն՝ մարդկանց այն խմբից, որի անդամները միմյանց պաշտպանելու փոխադարձ պարտավորվածություն ունեն:²

Երկու ժողովուրդների դարավոր ենթակայությունն առաջին հերթին պետք է ենթադրեն համապատասխան տնտեսական և սոցիալական կարգավիճակ: Լինելով չպաշտպանված և իրավագուրկ՝ և՛ հայերը, և՛ հրեաները տիրապետող միջավայրում ստիպված էին ընտրել այնպիսի տնտեսական և հասարակական դերակատարություն, որը բավարարեր իշխող ժողովրդի վերնախավին, ինչպես նաև, համեմատաբար անվտանգ ու ապահով լիներ տվյալ փոքրամասնության համար:

Քանի որ այնպիսի տնտեսական զբաղմունքներ, ինչպիսիք էին հողագործությունը, առևտուրը, արհեստները, զրեթ չէին հետաքրքրում ռազմա-

քոչվորական ավանդույթներ ունեցող թուրքական վերնախավին, ապա վերջինս ծառայության դիմաց ստացած իր հողաբաժինը հանձնում էր քրիստոնյաներին և հետո ծանր հարկեր գանձում նրանցից: Թուրքիայում ապրող քրիստոնյաների մեկ այլ տնտեսական զբաղմունք՝ վաշխառությունը, արդյունք էր մահմեդական կրոնի սահմանափակումներից մեկի:³

Եվրոպայում ևս հրեական համայնքներն ստիպված էին իրենց տեղը գտնել ընդունող հասարակության տնտեսական համակարգում: Սկզբից Արևմտյան, այնուհետև նաև Արևելյան Եվրոպայում պետական օրենքներով հրեաներին արգելվեց հող ձեռք բերել (Օֆենի սինդո, 1279թ.):⁴ Այդ պատճառով, ողջ Եվրոպայի տարածքում սփռված հրեականությունը ոչ միջնադարում, ոչ էլ հետո գրեթե չզբաղվեց երկրագործությամբ: Քաղաքների արվարձաններում հաստատված հրեաների հիմնական զբաղմունքը դարձավ առևտուրը, մանր արհեստագործությունը, ոչ պատվաբեր գործ համարվող վաշխառությունը (միջնադարյան Եվրոպայում ևս եկեղեցին ամեն կերպ խոչընդոտում և հետապնդում էր վաշխառությամբ զբաղվող իր հավատակիցներին):⁵

Այսպիսով, հայերի և հրեաների տնտեսական զբաղմունքներն առաջին հերթին բխում էին տիրապետող ազգային և կրոնական համայնքների նպատակահարմարությունից: Իմիջիայլոց, այս ժողովուրդների սակավաթիվ ներկայացուցիչների հաջողությունները վաշխառության, առևտրի, հետազայում նաև արդյունաբերության ոլորտներում նրանց հանդեպ լրացուցիչ թնջամանքի առիթ հանդիսացան: (Այս իմաստով հետաքրքիր է Ռոբերտ Մելսոնի դիտարկումը, ըստ որի XIX դարի ընթացքում հայերի և հրեաների տնտեսական, քաղաքական և մշակութային զարգացման արդյունք հանդիսացող հասարակական առաջընթացը (social mobilization) «հայկական հարցի» և «հրեական խնդրի» ձևավորման պատճառներից մեկը դարձավ):⁶

Հայերի և հրեաների իրավազրկության մեկ այլ դրսևորումներից էր իշխանության տարբեր ինստիտուտներ մուտք գործելու անհնարինությունը, հանգամանք, որը քիչ դեր չխաղաց հետագայում նրանց ոչնչացման գործում:

Վերոհիշյալին պետք է գումարել նաև այս ժողովուրդների հանդեպ կիրառված կրոնական հալածանքները: Օսմանյան թուրքերի համար մահմեդական գաղափարախոսությունը ոչ միայն հարմար գործիք էր նվաճումներ կատարելու, այլև նվաճված ժողովուրդներին, հատկապես քրիստոնյաներին հպատակության մեջ պահելու համար: Որպես ապացույց՝ քրիստոնյաներին

ճնշելու պատվիրանների առկայությունը Ղուրանում:⁷ Եվրոպայում ևս հրեաների կրոնական ճնշումների համար «լուրջ» պատճառներ գտնվեցին: Օրինակ ակտիվ շրջանառության մեջ դրվեց հրեաների աստվածասպան լինելու գաղափարը:

Որպես կրոնական ստորադասման դրսևորում պետք է դիտել, օրինակ, հայերին և հրեաներին իշխող ժողովուրդներից տարբերելու և նրանց իրավունքները սահմանափակելու նպատակով կիրառված միջոցները: 1215 թ. կաթոլիկ եկեղեցին հրեաներին ստիպում է տարբերակիչ նշաններ կրել: Անգլիայում այդ նշանը փոքրիկ ուղղանկյան ձև ուներ, Ֆրանսիայում և Գերմանիայում այն դեղին գույնի «Օ»-ն էր:⁸ 1621 թ. Կ.Պոլսի դադիի կողմից հրաման է արձակվում, որտեղ ասվում էր. «...ձի մստեցնել, սամոյր մուշտակ, սամոյր գլխանոց,.... սնդուսե և մետաքսե ծաղկենկար կերպասե շինուած զգեստներ... հագցնել չտաս, որպեսզի իսլամներու յատուկ զգեստներու տարազով չպտտին»:⁹ XVIII դարի սկզբին մեծ վեզիր Ահմեդ Ջելաիրլիի օրոք քրիստոնյաներին պարտադրվել էր հագնել միայն սև գույնի հագուստ և փողոց դուրս գալու ժամանակ քներին զանգակներ կրել:¹⁰ 1179թ. երրորդ լատերանյան խորհուրդը հրեաներին արգելեց հայց ներկայացնել կամ դատարանում հանդես գալ քրիստոնյաների դեմ:¹¹ Հայերին ևս Օսմանյան Թուրքիայում արգելված էր դատարաններում վկայություն տալ, եթե մահմեդականի գործ էր քննվում:¹² Այս ժողովուրդների ներկայացուցիչներին արգելված էր իրենց տներում տիրապետող հասարակության կրոնին պատկանող ծառաներ ունենալ:¹³

Հետաքրքիր է, որ թրքահայության և Եվրոպայի հրեաների իրավագուրկ վիճակը առաջացրել էր նաև նրանց կողմից ցուցադրվող վարքի և գործողությունների համաման համակարգեր: Ղրանք հիմնականում ուղղված էին իրենց կյանքին, գույքին, համայնական շահերին սպառնացող վտանգների չեզոքացմանը և վերացմանը: Իրենց սպառնացող վտանգները չեզոքացնելու համար հայերը և հրեաները հաճախ դիմում էին աղերսագրերի, միջնորդությունների համակարգին: Առավել արդյունավետ գործող միջոցը կաշառքն էր: Վերջինիս օգնությամբ հայերը և հրեաները շատ հաճախ կարողանում էին իրենց ճակատագիրը որոշողներին հետ կանգնեցնել հակահայկական կամ հակահրեական որոշումներից: Օրինակ՝ 1384 թ., երբ Գերմանիայում հրեաների արյուն էր հեղվում, Նյուրնբերգ քաղաքի հրեական համայնքը 80.000 գիլդեր էր հավաքում և հանձնում Վենզել թագավորին. կոտորածները դադարում են:¹⁴

1705 թվականին Բաղեշի դատավորը հրաման է արձակում, ըստ որի մահմեդականացած քրիստոնյայի բոլոր անչափահաս երեխաները նույնպես պետք է մահմեդական դառնան: Հայերի կողմից հավաքած 700 ղուրուշ կաշառքի միջոցով հնարավոր է դառնում դատավորին հետ կանգնեցնել այդ որոշումից:¹⁵

Այս ժողովուրդների դարավոր պատմության ընթացքում ինքնապահպանման ուղղված ամենավերջին միջոցը հնազանդումն է եղել: Վերջինս տեղի էր ունենում, երբ գործողությունների այլընտրանքային եղանակներն անօգուտ էին իշխողների վճռականության պատճառով: Եթե նախընթաց պատմության ընթացքում նման հնազանդումը հավասարազոր էր կենդանի մնալուն, ապա Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների ժամանակ այն մեծ աղետի հանգեցրեց:

Այսպիսով, Հայոց ցեղասպանությանը և հրեական Հոլոքոստին նախորդող ժամանակաշրջանների առավել աչքի ընկնող ընդհանրությունը երկու ժողովուրդների հպատակ կարգավիճակն է իր բոլոր բացասական դրսևորումներով:

¹ Dadrian Vahakn N. The Determinants of the Armenian Genocide. H.F. Guggenheim Foundation, 1998, p.1.

² Fein Helen, Accounting for Genocide. National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust. New York, London, 1979, p. 4.

³ Еремеев Д.Е. Ислам. Образ жизни и стиль мышления. Москва, 1990, стр. 66.

⁴ Hilberg, Raul, The Destruction of the European Jews. Chicago: Quadrangle Books, 1967, p. 6.

⁵ Джонсон Пол, Популярная история евреев. Москва 2001, стр. 229.

⁶ Melson Robert, Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust. Chicago: The Un. of Chic., 1992, pp. 61-62, 84-85, 92-93, 247.

⁷ Dadrian Vahakn N. Warrant For Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict. New Brunswick: Trans. Pub., 1993, p. 6.

⁸ Storm, M., Parsons, W., Facing History and Ourselves: Holocaust and Human Behavior. Watertown, 1982, p. 51.

⁹ Կոքսուկու Ննյակայ վաերաթուղեր. «Բազմավեպ», 1934, հունվար, քիվ 1, էջ 32:

¹⁰ Չոլալյան Մ., Արևմտյան Հայաստանը XVI-XVIII դդ., Երևան, 1980, էջ 74:

¹¹ Hilberg Raul. նշված աշխ., էջ 5:

¹² Հայ ժողովրդի պատմություն: Հատոր IV. Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1972, էջ 292:

¹³ Hilberg Raul, նշված աշխ., էջ 5 և Ղազարյան Հ., Արևմտահայությունը ցեղասպանության նախօրյակին, Երևան 2001, էջ 205:

¹⁴ Hilberg Raul. նշված աշխ., էջ 15:

¹⁵ Չոլալյան Մ., նշված աշխ., էջ 75: